

SZILI ISTVÁN

Hóvirág, vadalma és más növények

A hóvirág meglátásom szerint soha sem kerülhet szembe, sokkal inkább egyazon sorba a gólyahírral és a turbánliliommal. Mivel az „Év vadvirága” kiválasztása során éppen, hogy csak kialakulhatott közöttük a rangsor, ahol a hóvirág lett a győztes, legszívesebben mindhármukról írnék, és ezt is teszem. Nekem ugyanis mindegyik egyformán kedves, és ha azt is eszemben tartom, hogy közülük kettő (a hóvirág és a gólyahír) az édesanyám három legkedvesebb virága közé tartozott, előbb megfogalmazott szándékomtól már nem téríthet el semmi. (Akit kíváncsivá tettem, annak elárulom, hogy a harmadik kedvence az ibolya volt...)

Az „aranyos lapály”, vagyis a mocsaras rétek vadvirága a gólyavirág, vagy szebb, „irodalmibb” nevén gólyahír, míg a turbánliliom a hegyvidékek növénye: a hűvös-nyirkos gyertyános-bükkös erdőké, de egyúttal a hegyi, havasi réteké is. (Persze a modern kromoszóma- és biokémiai vizsgálatok adta lehetőségek szerint kiderülhet: nem biztos, hogy ugyanarról a fajról van szó. De ezt most hagyjuk.) A hóvirág (*Galanthus nivalis*) pedig úgyszólván mindenütt megél, legalábbis ezt bizonyítják a falusi kiskertek, de a városi parkok is. A hóvirág igényeit a kora tavaszi sietősség korlátozza néhány hétre, mert amikor az erdő kilombosodik, „ő” már régen elvirágozott, és lassan leszáradó levelei között a termését érleli. Ki gondolná, hogy a hóvirág roppant változatos lehet, persze elsősorban a kerti művelés, a nemesítő munka következtében, mert akad rózsaszínű, zöldes és sárgás árnyalatú is, poliploid változatai közt pedig egészen bizarr külsejűek is előfordulnak. Egyik faja szakított a tisztas hagyománnyal, nem (kora) tavasszal, hanem ősszel virágozik. Nem másutt, mint a Tajgetosz hegyén, a Peloponneszoszi-félszigeten. Ez a növény a *Galanthus reginae olgae* nevet viseli, és Görögország orosz származású királynéjára emlékeztet a névben. Jőmagam is felemlíthetek egy balkáni hóvirágos emlékképet vagy tíz év előtről. Március vége felé Dél-Dobruzsában jártunk, még Várna előtt, ahol az egyébként kanyargós út több kilométer hosszan nyílegyenesbe ment át, és feltűnt, hogy egyre-másra autók parkolnak

az erdei út szélén. Kiderült, hogy az utazók hóvirágot gyűjtenek az erdőben. Azt a temérdek hóvirágot, amit ott láttunk! A növények a *Galanthus elwesii* fajhoz (= pompás hóvirág) tartoztak, amit a hazai kiskertekből jól ismertünk. Egy másik ritka növény is előbukkant: látványos csomókba rendeződött friss hajtásai itt-

Üde középhegységi és ártéri erdeinkben a tavaszközszöntő hóvirágnak, szerencsére, ma még nagy állományai élnek (Kalotás Zsolt felvételei)

ott kikandikáltak a mészköves talajból. Legalábbis hazai fogalmaink szerint ritkának kellett minősítenünk. Bulgáriában azonban – feltehetőleg a gyakorisága miatt – nem védett a *Paeonia peregrina*, ami felületes ránézésre nagyon hasonlít a mi bánáti bazsarózsánkra. Azt, hogy miért lett „peregrina” (= idegen, vándor és más rokon értelmű kifejezések viselője), sajnos nem tudtam kideríteni. A névadó mindenestre egy skót botanikus: *Philip Miller* (1691–1771) volt, aki vonakodva bár, de elfogadta *Linné* kettős elnevezésére vonatkozó javaslatát.

De térjünk vissza a hóvirághoz! Az előbb említett tapasztalat, vagyis, hogy gyűjtik a hóvirágot, akkor kezd kellemetlenné válni, amikor azt „ipari méreteket” cselekszik. Mert, hogy meg nem nevezett országok – üzletet látva benne – hozzáláttak a természet kifosztásához. A hóvirágot, a kakasmandikót, a májvirágot és más kora tavaszi vadvirágot kamionszámra kezdték begyűjteni az arra vállalkozó szegények munkaerőjét kihasználva, hogy aztán jó pénzért áruba bocsáthassák, akár a származási hely országában is. Minderre akkor döbentünk rá, amikor egy sővidéki erdő mélyén uhunászt igyekeztünk megörökíteni, miközben váratlanul előbukkant egy erdész hölgy, meglehetősen marcona férfikisérettel, és arról kezdett faggatni bennünket, hová rejtettük a virágszállító kamiont. A hóvirág termőhelyei, amelyek megtartó erdeikkel egyidősek lehetnek, hozzátartoznak a bioszféra közösségeihez, hiányuk következtében pedig beláthatatlan ökológiai károk következhetnek be. Ezért kellett a hóvirágot védetté nyilvánítani.

Ígéretünkhöz híven, foglalkozunk a többiekkel is, most éppenséggel a mocsári gólyahírral (*Caltha palustris*). Mely növényt valaha a legelső között ismertem meg, hiszen óriási virágfoltja ott sárgállott a kertünk alatt, majd kilométer hosszan. És amikor a gólyavirág kivirágozott, megszólaltak a békák is, megjelentek a fecskék, vagyis visszavonhatatlanul beköszöntött a tavasz. Mindez legtöbbször április első harmadának végére esett, csak egyetlen év volt kivétel: 1949. Ez pedig fontos, jelzésértékű fejleménynek számítom gyermekkorom nem holmi csip-csup teleire gondolva, amikor a vizek még évről évre rendszeresen befagytak, és Mikulástól március elejéig-

Az egykor gyakori mocsári gólyahír megfogyatkozását egyértelműen a vizes élőhelyek drasztikus csökkenése okozta

közepéig a hó sem olvadt el, legfeljebb megereszkedett egy kissé, de hamarosan pótolta az újabb égi áldás. 1949. március 15-én ugyanis kinyílt az ibolya, vele minden más kora tavaszi vadvirág is – a legkorábbi híradásnak bizonyult ez a küszöbön álló éghajlatváltozásról. Egy ideig volt tehát utánpótlása minden mocsárnak, még akkor is, ha keskeny kis levezetű árkot ásott valaki, hogy a fölös víztől megszabaduljon. A nagyobb horderejű változások a hatvanas évektől vették kezdetüket. Egyre-másra tapasztaltuk, hogy a mocsarakat széles vízlevezető árkokkal lecsapolják, aminek két azonnal érzékelhető változás lett a következménye. Az egyik a gólyahír gyors eltűnése volt, amihez más mocsári növények is társultak, így például a kosborok; a másik a vízmadarak: pólingok, sárszalonnák, cankók, bibicék „más címre” való költözése. A vizes térségek ily módon történő kiszáritása ugyancsak hozzájárult az éghajlat változásához.

A gólyahír egyik neve *libadöglesztő*, ami nem túl bizalomgerjesztő név, bár úgy vélem, a kislibák csak a másféle takarmányok közé kevert vagy keveredett gólyahír leveleit fogyaszthatták el, mert a természetben található növényeket messzire elkerülték. Egyébként ezek a növények, akár a hóvirág is, csak enyhén mérgezők, bár ebben a kérdésben az egyes fajok érzékenysége is szerepet

játszik. Régi megfigyelésem szerint a szarvasmarhák mindig kiválogatták a gólyahír leveleit a széna közül, vagyis azt nem ették meg.

Mint a legtöbb díszítő értékű növénynek, a gólyahírnek is sokféle változata van a fehértől a kénsárgáig, tarkavirágútól a tűzpirosig, illetve a sokszirmú poliploidokig. A *Caltha*-nemzetség egyes, főleg észak-amerikai fajai természetűtől fogva sem sárgák, akad közöttük még vörhenyes-tarka is. A brit (és amerikai) kertészek mindenesetre kihasználták a vadvirág nyújtotta lehetőségeket csakúgy, mint a hóvirág esetében is. Hovatovább azonban oda jutunk, hogy a kerti változatokon kívül máshol sem találkozhatunk *József Attila* aranyos lapályával.

Emlékezzünk meg még a turbánliliomról (*Lilium martagon*) is, lévén, hogy ez az egyetlen őshonos liliomfaj hazánkban. Nevét – mint annyi más élőlény is – *Linnétől* kapta, és

a 'martagon' arra utal, hogy Junó istennő érintése nyomán e növényből született meg Mars. Más vélemény (az angol nyelvű Wikipedia) szerint a 'martagon' törökül turbánt jelent, ami azonban nem igaz! Persze, az előző véleményben is lehet kételkedni, még ha Linnével hozzák is összefüggésbe. Orosz nevében a 'göndörödő, visszahajló' kifejezést használják a liliummal vagy a szibériai eredetű *szarankával* együtt, esetleg *erdei liliomként* emlegetik. Ezekben az elnevezésekben a Linné előtti névadók – *Caspar Bauhin* (*Lilium floribus reflexis*) és *Rembert Dodoens* (*Dodonaeus*) – javaslatát (erdei liliom) látjuk viszont. Elterjedési területei között egyébként Linné elsőként Magyarországot említi. „Két alfaját is megkülönböztetjük: a gyakoribb alfaj (*subsp. martagon*) levelei mind örvösen állók, míg a *Kitaibel Pál* által felismert ritkább alak (*subsp. alpinum*) középső levelei szórtak. Ez utóbbi nálunk csak a Tornai-hegységből és a Vértesből ismert.” (Idézet a Magyar Természettudományi Múzeum blogjából.)

Eltekintve a terminológiai megjelöléstől, a 'martagon' típusú liliumok széles elterjedtségben léteznek az északi félteke öregebbik (eurázsiai) térfelén. Hagymáját ehetőnek tartják, és főleg Szibériában sokféle változatban fogyasztják. Sebgyógyító hatásának tekintik Szerbiában, illetve a keleti területeken (Mongólia, Kína, Tibet stb.), ahol még fogfájás esetén is alkalmazzák. Háziállatok esetében tapasztalták tejszínmövelő hatását. Szinte kivétel nélkül minden forrásmunka megemlíti, hogy „speciális alakú virágait kizárólag szenderek képesek beporozni”. Néhány országban (pl. Ukrajna, Kazahsztán) veszélyeztetettsége folytán vörös könyves minősítést kapott.

Napjainkban alighanem világszerte szemléletet kell változtatni: vagy természetbe vonják e szép növényt, vagy békén hagyják a termőhelyével együtt. Máskülönb az a sors fenyegeti, amit a Vértesben tapasztaltam: az egyik őszön és nyhe télen végrehajtott fakitermelés (elsősorban a taposás) következtében az adott erdőszakaszban eltűnt a *Lilium martagon* teljes állománya. Holott annak előtte sem volt tömeges elterjedésű növény. Jó lenne, ha a Zsuzsannák, Lilik és minden más liliumra utaló nevé hölgyek ősz-

A turbánliliom különleges virágait csak a szenderek képesek beporozni

szefognának az érdekében, hogy a jövő számára megőrizhessük. És persze mindenki más is csatlakozhatna hozzájuk...

Az Év fája, a „vadalmafa” is a gyermekkorom élményeiben gyökerezik. Hol

A kakasmandikó szíromlevelei éjszakára becsukódnak, és csak napközben, a melegedő levegő hatására nyílnak ki ismét

is gyökerezhetne máshol, főleg így, egybeírva, hiszen a természetben is összetartozó fogalom. Először csak Holle anyó meséjében, aztán a maga valóságában, a Szőlőben. Ne a művelt területre gondoljanak most, tehát ne az abban elvadult almafára, hanem egy mély horhosra, aminek meredek és kevésbé meredek oldalain ősidők óta szaporán nőtt mindenféle bozót, szakszerűbben fogalmazva cserje. Ott virított közöttük egy satnya kis vadalmafa, legalábbis virágzása idején, és néha terméséréskor is, ha őszbe forduló lombozata nem olvasztotta be színei közé a vadalmák ritkán fellángoló pirossát. Ott rejtegette zöld terméseit, „inyencei” mégis

A májvirág leveléből készült teát régen máj- és epebántalmak gyógykezelésére használták

rátaláltak: hol a rovarok, hol a gombák, néha egyszerre mindegyikük, sőt még mások is felkerültek a listára, olyanok, melyeknek még a nevét sem tudom. A

horhos szélén rejtőzködő fácskára nem fenekedett senki, legfeljebb az „agácákra”, ha valaki cserélni akarta a kocsirudat, vagy karónak valót akart hasogatni, de ott még az akácok is satnyán nőttek az agyagos összevisszaságban. Ha tudták volna, hogy a bonszájjá való nevelődés körülményei között tengődő kis almafa milyen értékes tud lenni! De hát elmúltak az idők, amikor az óraszerkezetek fogaskerekeinek fogait vadalmafából faragták. Az iskolás gyerekek rajztábláit, vonalzóit is felváltotta a műanyag vagy a fémvonalzó, és mostanában már szántalpat sem farag vadalmafából senki.

Egy másik vadalmára is emlékszem, és mi tagadás, ez még furcsább helyen nőtt. Egyik oldalon a vasút és a mellészegődött patak, a másikon egy kiterjedt lejtő határolta, méghozzá ket-tős hasznosítással. Valójába juhlegelő volt (a mindentudó térkép szerint „zsel-lérek legelője”), de lőtér is egyúttal. Igaz, ez utóbbi csak negyven esztende-ig, de ha lőttek, akkor nem legeltettek, és fordítva. Aztán megszűnt a lövöldözés, helyel-kö-zzel a legeltetés is,

és az ilyenkor fellépő „cserjésedésnek” csak a terület sziklássága volt az egyedü-li akadálya. A vadalma mit sem törődött egyikkel sem, csak virított, de termést csak ritkán hozott. A legelő állatok, élükön a kecskékkal, az elérhe-tőség magasságáig minden évben lerágták a leveleit, majd még a rügyeket is, hogy végül meg se próbál-kozzon egy bizonyos szint alatt a hajtásképzéssel. És persze sorra eszembe jut-nak más vidékek vadalmái is: egyikük egy patak kö-zelében árulkodott magá-ról, ha éppen virágzott. Ez is olyan félreszorult helyen nőtt, amit emberi számítás szerint soha semmire nem hasznosítottak. Egy mere-dek „magasparton”, ahol a lejtőt hol csak csörgedező, hol hömpölygő patakviz állí-totta meg. Nőtt aztán egy másik vadalma-fa is, ugyancsak nem mindennapi helyen.

Méghozzá az egykori bauxitbányák talá-lomra kiborított, tetemes méretű med-dőhányóinak szűk közében. Nem is láthat-ta meg más, csak aki felkapaszkodott a kö-rülhatároló meddőhányók valamelyikére. Ott virított néhány galagonyabokor társa-ságában, minden őszelön bőséges termést hozva, amit a visszalopakodó erdő állatai utolsó szemig elfogyasztottak. És hát – el ne felejtsem – nőtt még egy jókora növé-sű, terebélyes és metszőollót soha nem látott példány is egy néhai uradalmi tanya köze-

Virágzó vadalmafa, melynek gyümölcse régen néptáplálék volt, ma az erdő vadjainak csemegéje
(Szili István felvétele)

leben. Sűrű ágai is igazolták, hogy vad-al-ma, nem ember ültette, vagy oltotta tehát, és fanyar gyümölcsseit csak a kiránduló gyerekek dézsmálták meg minden őszelön. Ezekből a példák-ból is látható, hogy a vad-alma meglehetősen ritka növény, de leg-alább is ritkán kerül az ember szeme elé.

Így menegetnek el (és ki) a vadalmafák az életemből, szinte észrevétlenül, csendben. Most azonban, az Év fája ap-propóján, gondolnom kell rájuk. Mert hát, nem lehet tudni persze pontosan, de alig-hanem itt van az a pillanat, amikor visz-sza kell nyúlni a természethez, elkunye-rálni tőle az évmilliók alatt felgyülemlő, génekké érlelődő tapasztalatokat, most éppen a vadalmaság esszenciális lényegét. Hogy mit rejteget ez az ősidők-ből itt felejtett vadnövény? Talán a beporzás mikéntjéről tud valamit, vagy a fagy-tűrésről, az aszályok túléléséről, vagy olyasmiről, aminek ma még neve sincs a genetikai fogalomtárban. A fa mindeneset-re itt szerénykedik közöttünk, nem kérkedik semmivel, csak arra vár a csendben, hogy újra felfedezzük és megbecsüljük. 🌱